

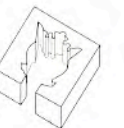

GÄRDET

tidig funktionalism

MILJÖPROGRAM
för ett riksintressant område

STOCKHOLMS
STADSBYGGNADSKONTOR

GÄRDET

tidig funktionalism

MILJÖPROGRAM
för ett riksintressant område

STOCKHOLMS
STADSMUSEUM

STOCKHOLMS
STADSBYGGNADSKONTOR

LITTERATUR:

Så byggdes husen 1880 - 1980.

Arkitektur, konstruktion och material i våra flerbostadshus under 100 år.

Cecilia Björk, Per Kallstenius, Laila Reppen

Stockholms stadsbyggnadskontor och Statens råd för byggforskning
T1:1984

Bostadsbebyggelsen från 1930- och 40-talen.

Varsam ombyggnad.

Christina Engdahl, Lena Dranger Isfält

Statens råd för byggforskning T3:1988

Fönster och balkonger vid ombyggnad.

Delprojekt i byggnadsvårdsprogram för Stockholms innerstad

Stockholms Byggnadsnämnd 1987

Sven Markelius, arkitekt

Eva Rudberg

Arkitektur Förlag 1989

Gärdets bebyggelse 1639 - 1939. Ett 300års-jubileum

Stockholms adresskalender

Byggnadsinventering GÄRDET

Stockholms stadsmuseum 1984

Artiklar ur Byggmästaren 1928 - 42

Artiklar ur St Eriks Årsbok 1931 - 42

Byggnadsnämndens årsberättelser 1927 - 41

FOTON:

sid 4, 5, 6 övre, 8, 10 undre, 11 övre och mitt, 13, 20 övre, 27, 28 och 30, dels äldre foton ur stadsmuséets arkiv, dels nytagna foton tagna av Göran Fredriksson, Stadsmuséet.

sid 10 övre, 24, 29 mitt och 31, fotograf Nils-Åke Siversson,

sid 22 övre höger och 25 mitt är detaljer från ett foto från 1930-talet, fotograf Sture Frölen,

sid 20 äldre foto ur Arkitekturmuséet, fotograf Viola Markelius,

foton och ritningar, där ej annat angivits: Laila Reppen, Inga Thörn och Alexander Wolodarski SBK.

Omslagsbild: ARK AIR. Godkänd för publicering av ÖB 84-05-29

Detta program för Gärdet har utarbetas på uppdrag av byggnadsnämnden den 1 november 1990. Byggnadsnämnden godkände den 8 augusti 1991 programmet för tryckning och spridning.

Programmet har framställts av stadsbyggnadskontoret i samarbete med stadsmuséet. Huvudansvariga har varit Inga Thörn och Laila Reppen, stadsbyggnadskontoret och Britt Wisth, stadsmuséet. Övriga som medverkat i arbetet, är Eva Alsberg, Olle Bäckmark, Elvy Engelbrektsen (färgsättning), Kaisa From, Gerd Jarnvall, Kristina Hanström, Roger Isacson (markfrågor), Lennart Linse samt Lennart Olsson alla från stadsbyggnadskontoret. Tack till Sture och Pelle Frölen, som låtit oss ta del av arkitekt Sture Fröléns stora arkivmaterial, ritningar och bilder från Gärdets tillkomst.

ISBN 91-88272-060

INNEHÅLL

Gärdesbebyggelsens tillkomst och utbyggnad	4
Stadsplan	7
Riksintresse och kulturhistoriskt värde	8
Byggnadernas utformning	10
Planlösningar och interiörer	12
Konstruktioner	14
Färg och puts, råd vid fasadrenovering	15
Färgsättning på Gärdet	16
Tak och vindar	18
Balkonger	20
Fönster	24
Sophantering	26
Botten- och sockelvåningar	27
Park, gårdar och gaturum	28
Sammanfattade riktlinjer	32

GÄRDESBEBYGGELSENS TILLKOMST ...

Tessinparken, äldre foto.

Ladugårdsgärdet användes sedan 1600-talets mitt som militärt övningsfält. Mot 1800-talets slut blev det uppenbart att moderna vapen krävde ett annat övningsfält. Ett sätt att skaffa medel för att kunna förverkliga detta var att sälja marken för att där bygga en ny stadsdel. Denna avsikt ledde till en mängd utredningar, som dock skrinlades i början av 1900-talet. Idéerna togs upp igen på 1920-talet. 1928 träffades Ladugårdsgärdesöverenskommelsen mellan staden och kronan. Den reglerade exploateringen av marken. Enligt överenskommelsen skulle kronan utan ersättning överlåta 1/3 av det totala markområdet till staden för gator och parker. Kravet från kronan på hög exploatering och stadens önskan om grönska, öppenhet, sol och ljus var en av anledningarna till att nedre Gärdet kom att bebyggas med förhållandevis höga och breda hus.

En stadsplanetävling hölls 1928-29. Det vinnande förslaget hade utarbetats av Arvid Stille, som fick i uppdrag att vidareutveckla detta. Ett år senare presenterades det som ett förslag till stadsplan. Förslaget hade en monumental axiell uppbyggnad och bar tydliga spår av andrapristagarna Stig Johanssons (Dranger) och David Helldéns tävlingsförslag. Stadsplanen fastställdes 1931.

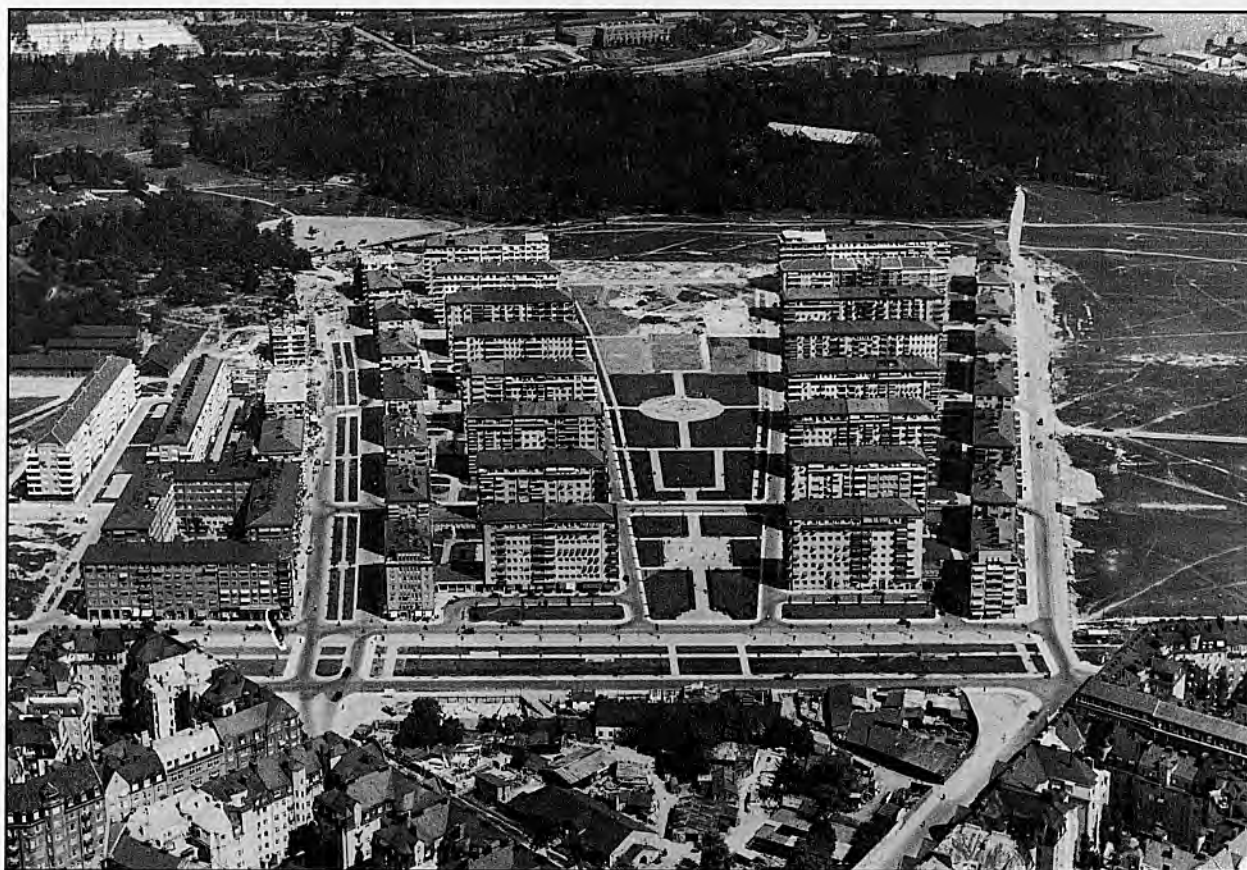
Stadsplanen utvecklades senare i flera steg enligt de då rådande funktionalistiska idéerna. Husen vid Askrikegatan, de smalare huslängorna längs Rindögatan, Brantingsgatan och Smedsbacksgatan och punkthusen på Gärdeshöjden ingick i de omarbetade stadsplanerna för området norr om Tessinparken, som fastställdes 1936 och 1937.

För att skapa balans mellan enhetlighet och variation fordrades en långtgående styrning av utbyggnaden. I Stockholms stads byggnadsnämnds årsberättelse från 1932 står följande att läsa:

"I stadsplanen ingår en serie 8-våningshus utmed den blivande stora Tessinparken, ställda vinkelrätt mot dess längdriktning. Våningsantalet är det största, som hittills i ett större sammanhang tillämpats för bostadshus i Stockholm. Husblocken äro uppdelade på två tomter, men arkitektoniska hänsyn ha krävt att detta föga gynnsamma förhållande så litet som möjligt fått göra sig gällande i det yttre. Över huvud taget är stadsplanen med sina isolerade huskroppar och från alla sidor synliga längor sådan, att stadsplanebestämmelserna måst kompletteras med rätt detaljerade anvisningar, som de byggande haft att följa för att därigenom en nödvändig sammanhållning skulle kunna säkerställas." (understrykning tillfogad)

... OCH UTBYGGNAD

Flygfoto över Gärdet från byggtiden.

Gärdesstaden byggdes ut i snabb takt. Husen kring Tessinparken byggdes åren 1932-37 och bebyggelsen på Gärdeshöjden stod huvudsakligen klar 1940. Husen uppfördes mestadels åt privata ägare men också åt några bostadsrättsföreningar. Drygt hundra olika byggmästare och ett 60-tal olika arkitekter medverkade i områdets utbyggnad.

Sture Frölén är den arkitekt som ritat de flesta husen på Gärdet, såväl punkthus, som lamellhus. Andra arkitekter som har ritat ett större antal hus är N W Larsson, Albin Stark, M Bocander och A Cronvall, Ernst Grönvall, Archibald Frid, Wolter Gahn, Cyrillus Johansson samt Sven Wallander och Axel Garpe för HSB.

Några hus byggdes som kategorihus. Vid Sandelsgatan uppfördes ett hus för ensamstående och ett kollektivhus, Gärdesgården. Yrkeskvinnornas klubb byggde vid Furusundsgatan 9, YK-huset, som förutom bostäder också innehöll restaurang, gymnastiksal och barnstuga.

Inom södra Gärdet finns byggnader med kvardröjande 1920-talsklassicism, några med en blandning av klassicism och funktionalism, men den övervä-

gande delen har rent funktionalistiska former. Det är de funktionalistiska idealen, som ger Gärdet dess karaktär.

En mycket viktig del i Gärdesstaden är den i nord-sydlig riktning perspektiviskt anlagda Tessinparken med sina stora gräsytor, dammar och alléer. Som höga pelare kantar gavlarna på de parallella husraderna den långsmala parken. Varje kvarter består av fyra huslängor, vilka bildar en avgränsad planterad gård, som öppnar sig mot parken. Mot gatorna finns planterade förgårdar. Avsikten var att husen och gårdarna skulle samverka med och utgöra en del av parken.

De lägre vita punkthusen längs Askrikegatan har en helt annan skala än den övriga gärdesbebyggelsen och avgränsar Tessinparken mot norr. Gärdeshöjden norr därom bildar med sin bebyggelse en front och en siluett som är viktig för den totala upplevelsen av Gärdet.

Även Erik Dahlbergsgatan, områdets genomgående esplanad, präglas av det monumentala temat, här med strikt placerade husrader och med en allé i gatans mitt.

Butiker och verksamheter i bottenvåningen ger liv åt stadsrummet.

Inom området finns ca 6 000 lägenheter varav de flesta, ca 5 000, är på 2 rum och kök eller mindre. Lägenhetsstorlekarna varierar inom samma hus. Alla lägenheter har modern standard redan från början. I de flesta husen installerades hiss.

I bostadshusens botten- eller suterrängvåningar byggdes lokaler för områdets service, som butiker, daghem, banker, biograf, kontor och småverkstäder. Där fanns små dagligvarubutiker, mjölk-, livs-, kött- och fiskaffärer, konditori, blomsterhandel, tobaksaffärer och specialbutiker.

Reaktionen på bebyggelsen på nedre Gärdet var till en början delvis negativ. Kritiken gällde främst exploateringsgraden och de höga hyrorna. Gärdets byggnader framstod som stora, breda och höga jämfört med innerstadskvarteren och de samtida förorternas smalhusbebyggelse. Lägenheterna ansågs delvis vara dåligt dagsljusbelysta och husen betraktades som dåliga kompromisser mellan gamla och nya ideal. Området blev dock snabbt en av Stockholms mest attraktiva bostadsstadsdelar. Att park och övrig vegetation växte till sig bidrog också till den mer positiva synen på Gärdesbebyggelsen. Även idag är Gärdet ett av de mest uppskattade bostadsområdena i Stockholm.

Många lokaler, som tidigare inrymde butiker eller småverkstäder, används idag för privata kontor eller specialbutiker. Det är av stor betydelse för livet i stadsdelen att bottenvåningarna kan användas för butiker och lokaler med verksamheter som har anknytning till boendet.

Småbutiker längs Erik Dahlbergsgatan.

STADSPLAN

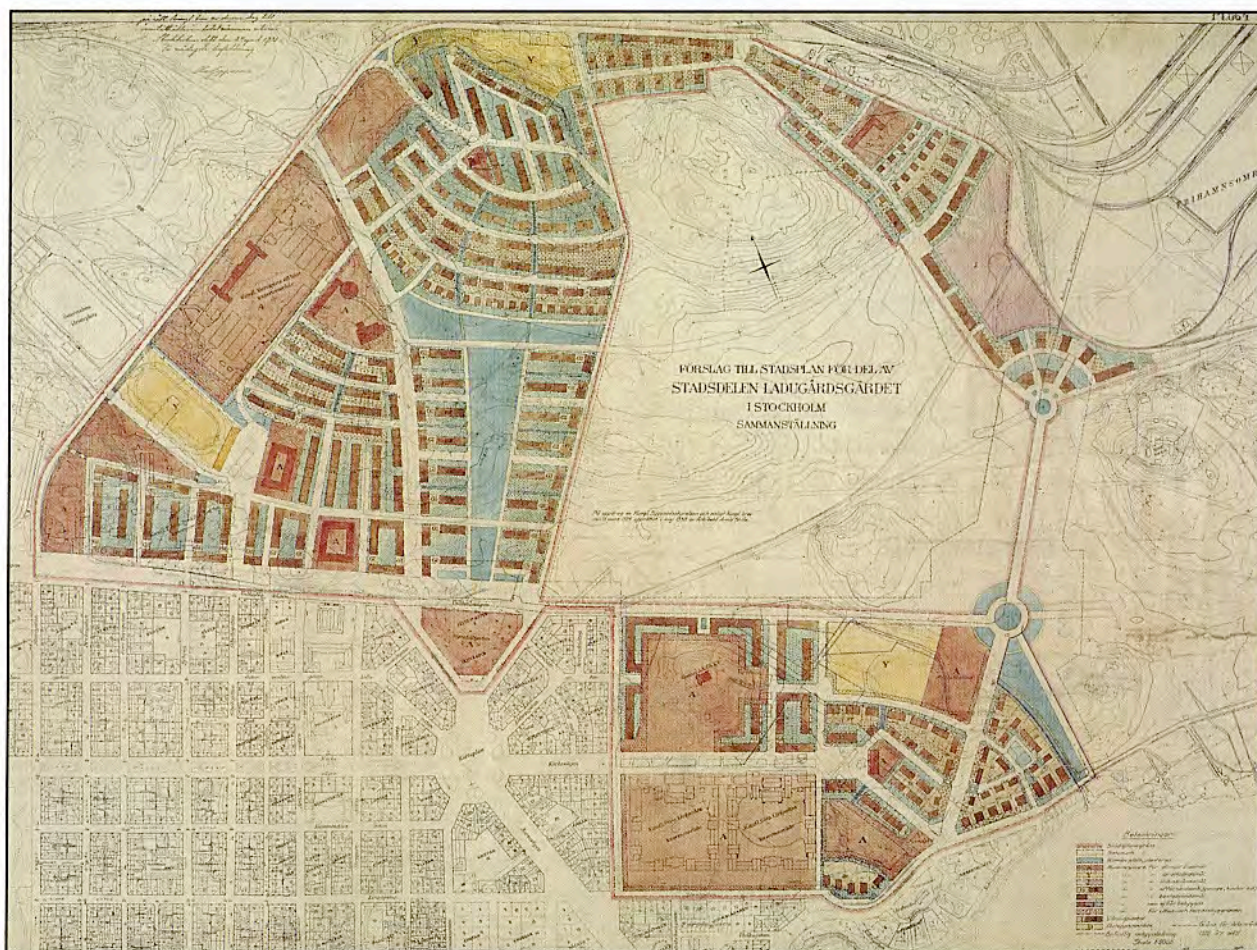
Stadsplanerna för bebyggelsen på Gärdet tillkom i huvudsak under 1930-talet. 1987 ändrades genom den nya plan- och bygglagen, PBL, beteckningen stadsplan till detaljplan.

Att stor omsorg ägnades bebyggelsens utformning och husens placering framgår av beskrivningen till den första stadsplanen för Gärdesbebyggelsen, där följande står under rubriken "områden för bostadsändamål eller för kombinerade bostads- och affärsändamål".

"Den för detta ändamål avsedda bebyggelsen har ingående studerats i såväl planer som terrängmodell. Därvid har särskild hänsyn tagits till såväl stadsbilden i sin helhet som att största möjliga antal bostadslägenheter skola erhålla tillgång till solljus, fri utsikt och omgivande grönska. Förgårdar utefter gatorna hava i allmänhet anordnats och de inre gårdsområdena hava så utformats att de väl lämpar sig för sammanhängande

planteringar. Inom kvarteren för högre och tätare bebyggelse hava de sammanhängande gårdsytorna givits sådana breddmått, att goda belyningsförhållanden i alla fall erhållas. Skuggiga inåtgående norrhörn hava i möjligaste mån undvikits, och inom särskilt de anvisade arbetarebostadsområdena eller å platser, där hus med smålägenhetstyper i övrigt förmodas huvudsakligen komma till uppförande, hava med hänsyn till önskvärdheten att tillföra båda fasadlängorna solljus samtliga huslängor givits nord-sydlig riktning."

Områdets utbyggnad skedde i enlighet med de gällande stadsplanerna, vilka utnyttjades maximalt. Detta innebär att någon rätt att bygga till, på eller på annat sätt utöka våningsytor inte finns. Stadsplanerna anger för flertalet hus, att vind inte får inredas för bostadsändamål eller därmed likställda behov. Detta innebär att någon rätt till vindsinredning inte finns. Gårdarna får ej bebyggas.

Gärdets första stadsplan fastställd 1931.

RIKSINTRESSE OCH KULTURHISTORISKT VÄRDE

Tessinparken kring 1940, äldre foto.

RIKSINTRESSE

Riksantikvarieämbetet har utpekat områden, som har sådana kulturvärden, att de är av riksintresse för kulturminnesvården enligt kap 2:6 § NRL. Inom Stockholms kommun har bland annat Gärdets bebyggelse från 1930-talet bedömts vara av riksintresse.

I Översiktsplan 90 anges Gärdet därför som ett område av riksintresse, vars helhetsmiljö och värdefulla byggnader ska bevaras. Gällande planer behöver enligt översiktsplanen kompletteras med hänsyn till kulturintresset.

KULTURHISTORISK KLASSIFICERING

Gärdets riksintresse grundas på stadsplanens uppbyggnad med Tessinparken som centralt motiv, de parallella friliggande husraderna som kantar parken och samverkan mellan parken och de planterade öppna gårdarna. Ett genomgående funktionalistiskt formspråk präglar arkitektur och stadsplanemönster och grundlägger monumentaliteten. Byggnadernas många arkitektoniska olikheter sammanbinds av en genomgående funktionalistisk strävan till ett enhetligt intryck. Gärdesstaden har härigenom blivit en god representant för 1930-talets stadsbyggnadsidéer och arkitektur.

Det kulturhistoriska värdet hos de enskilda byggnaderna inom området varierar. Samtliga byggnader i kvarteren i anslutning till Tessinparken, liksom de i kvarteren Mässen och Paraden, har bedömts äga stort kulturhistoriskt värde. Några byggnader i kvarteren Marketenteriet och Servisen samt enstaka byggnader på Gärdeshöjden äger också stort kulturhistoriskt värde. Övriga byggnader har bedömts äga ett visst kulturhistoriskt värde och/eller miljövärde. Den kulturhistoriska värderingen framgår av kartan på omstående sida.

De högst klassificerade byggnaderna visar en för området typisk arkitektur, dvs de som ligger kring Tessinparken, utmed Erik Dahlbergsgatan och längs Värtavägen.

Riksintresset grundar sig på att området som samlad miljö värderas högt. Detta medför att stor hänsyn måste tas även vid renovering av de byggnader som i sig själva inte har så högt kulturhistoriskt värde.

Utanför gränsen till riksintresseområdet finns flera byggnader och miljöer av stort kulturhistoriskt värde. Dessa bör hanteras på samma sätt, som de som ligger innanför gränsen.

KULTURHISTORISK KLASSIFICERING

— Gräns för riksintresse. Område av sådant kulturhistoriskt värde att riksintresse föreligger. Kap 2:6 NRL och kap 3:12 § PBL.

Byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär. Kap 3:10. 3:12. 3:13 §§ PBL. Dessutom byggnad eller område som motsvarar fordringarna i 1988 års lag om byggnadsminnen ingående i KML (kulturminneslagen)

Byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär. Kap 3:10. 3:12. 3:13 §§ PBL är tillämpliga.

Byggnad av positiv betydelse för stadsbilden och/eller av visst kulturhistoriskt värde eller som ingår i en värdefull miljö. Kap 3:12 § PBL är delvis tillämplig.

Byggnad uppförd efter 1950 och ej klassificerad.

För att Gärdets helhetsmiljö, värdefulla byggnader och kulturhistoriska värde skall kunna bevaras krävs:
att områdets ursprungliga särart och kvalitet, såväl beträffande byggnadernas utformning i stort, som beträffande detaljutformning av byggnadselement, som t.ex balkonger och fönster, skyddas och bevaras,
att material till tak, puts- och målningsarbeten väljes med tanke på områdets höga kulturhistoriska och arkitektoniska värde,
att tidstypiska ljusa kulörer skall användas vid omfärgning.
 Även park, gårdar och gaturum omfattas av strävan att vidmakthålla ursprungliga intentioner för området.

PLAN- OCH BYGGLAGEN (PBL) 3 kap.

Befintliga byggnader

10§ Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens särdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas tillvara.

12§ Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas.

13§ Byggnader skall underhållas så att deras egenskaper i de hänseenden som avses i 3 - 7 §§ i huvudsak bevaras. Anordningar som avser att tillgodose kraven i 6 och 7 §§ skall hållas i stånd. Byggnaders yttre skall hållas i vårdat skick.
 Underhållet skall anpassas till byggnadens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär.
 Byggnader som avses i 12 § skall underhållas så att deras särart bevaras.

BYGGNADERNAS UTFORMNING

Gärdet byggdes under den tid då de funktionalistiska idealen anammades i Sverige. Utvecklingen kan följas från Valhallavägens byggnader med vissa kvarvarande 1920-talsklassicistiska drag till Gärdeshöjdens punkthus med ren funktionalism. De funktionalistiska fasaderna kännetecknas av en ljus slät putsarkitektur med varierad fönstersättning. Fönster och balkonger användes medvetet i fasadkompositionen, gärna för att accentuera gavlarna. De byggnadstekniska detaljerna gavs ett egenvärde i sig och svarar för en del av den arkitektoniska upplevelsen.

NEDRE GÄRDET

Byggnadsvolymerne är enhetliga, 16 meter breda, 6 - 8 våningar höga, putsade och med flacka valmade tak. De olika byggnaderna har en inbördes varierad utformning. Hos de tidigast byggda husen närmast Valhallavägen kan man se pilastermotiv vid entréerna och en fönstersättning och spröjsindelning samt färgsättning, som härrör från 1920-talet. På de senare husen används en sparsammare detaljutformning, skuggverkan och materialuttryck. Vertikala glaspartier vid hissar, utanpåliggande balkonger och burspråk mm delar upp fasadytan. Ljus slät puts, släta svarta skiffertak och plana ljusa balkongfronter karakteriserar formspråket. Takfoten, som kragar ut kraftigt, är nätt och tunn och utgör avslutning på husen. Taklutningen är låg för att taken ej ska dominera.

Lamellhusens gavlar vetter mot Tessinparken.

ASKRIKEGATAN

De fyra våningar höga husen längs Askrikegatan har en rent funktionalistisk uppbyggnad med nästan kubiskt formade, mycket ljusa byggnader med släta putsytor, balkonger och plana tak. Bottenvåningen har ofta pelararkad mot söder. Den översta våningen är något indragen mot parken och har terrass i söderläge. Även här användes detaljer, skuggverkan och material, balkonger och burspråk för att utforma byggnadernas arkitektur.

Ljusa punkthus karakteriserar Askrikegatan

BRANTINGS-, RINDÖ- OCH SMEDSBACKSGATORNA

Lamellhusen längs Brantings-, Rindö- och Smedsbacksgatorna kännetecknas också av en slät ljus putsarkitektur. En mångfald av fönstertyper, balkong- och burspråksutformningar ger byggnaderna en varierad arkitektur. Taklutningen är 30 respektive 25 grader beroende på om husen är 12 eller 14 meter djupa. Här belades de valmade sadeltaken med enkupigt taktegel. Takytorna bröts endast av skorstenar och infällda piskaltaner. Takfoten kragar ut kraftigt.

Solig söderfasad med balkonger mot grönskande gård.

PUNKTHUSEN PÅ GÄRDESHÖJDEN

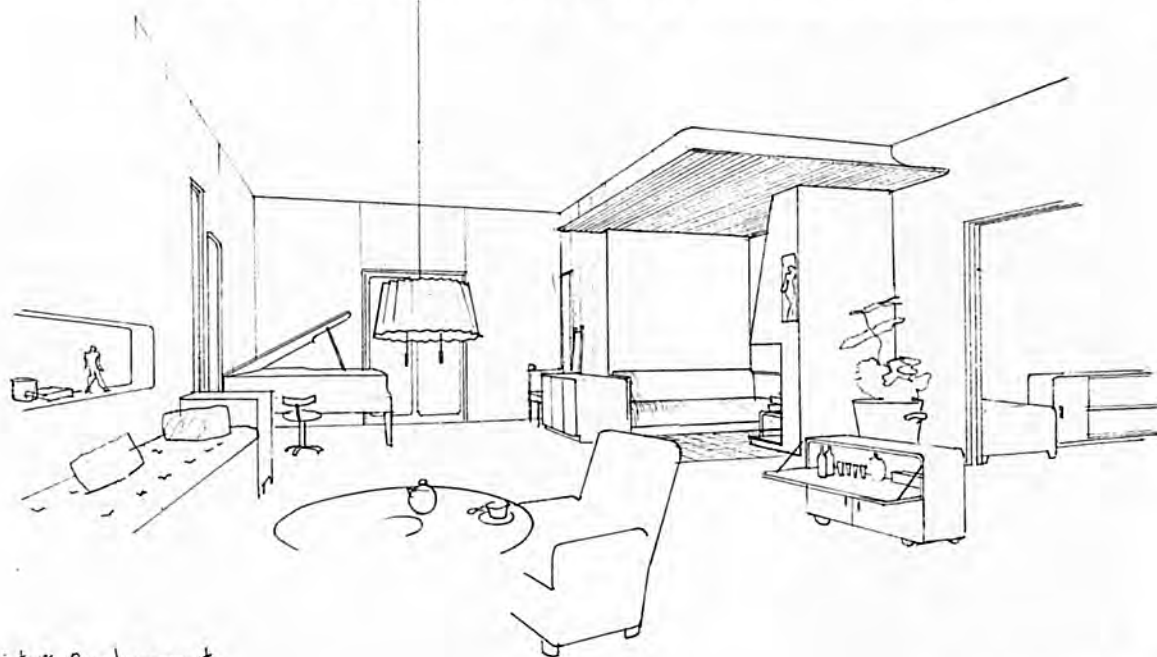
Punkthusen, som ligger i en kuperad trädbevuxen terräng, är 8 våningar höga, ofta med en suterrängvåning. Punkthusen uppvisar en relativt stor variation i detaljutformningen. Varje entré har sin speciella utformning. Taken är nästan plana. De har en uppbyggnad, som är indragen 3 meter från fasadliv och som innehåller lägenhetskompement, piskbalkong och hissmaskinrum. Taken och uppbyggnaderna kläddes vanligen med svart plåt, även kopparplåt förekom.

Punkthus på övre Gärdet.

PLANLÖSNINGAR OCH INTERIÖRER

interiör & vardagsrummet
målrad av. Östernström, A

ORIGINAL: FRÖLÉNS ARK.KONT

De nya idealen på 1930-talet där "ljus och luft" blev vägledande för projekteringen av nya bostadsområden ledde för Stockholms del till två helt dominerande typer av lamellhus.

Den ena hustypen är smalhuset, ett hus med ett djup kring 9 meter, tre våningar högt utan hiss och med två lägenheter per trappplan. Lägenheterna var väl-lösta med fönster åt två väderstreck och hade ljusa badrum. Den andra typen, den som bl a förekommer här på Gärdet, är det så kallade tjockhuset. Tjockhuset kännetecknas av ett större husdjup och fler lägenheter per trappplan. Detta ger en blandning av enkelsidiga lägenheter och bostäder med fönster åt flera håll. Denna hustyp uppfördes i 4 - 8 våningars höjd och försågs vanligen med hiss.

Genomgående för gärdeshusens planlösningar gäller att varje yta inom byggnaden är väl utnyttjad och har sin givna funktion. Här finns inte de överytor som ofta förekommer i den traditionella stenstadens bebyggelse.

Husen och lägenheternas planlösningar var oftast omsorgsfullt studerade och ritades in i minsta detalj. I de små lägenheterna, de på ett rum och kök eller kokvrå, var ytorna exakt så stora (egentligen så små) och utrustningen precis den som behövdes för att sova, äta och umgås. Exempelvis gavs skåp och lådor djup- och höjdmått som passade för avsett ändamål, herrocken gav garderobens djup, skjortan lådskåpets och tallriken porslinsskåpets djup.

En speciell rumsform, som även byggdes i andra stadsdelar, är det så kallade "gärdesköket". Kökets arbetsdel är kompakt och skiljs från matplatsen av en glasvägg med dörr som också var glasad. Kökets arbetsdel blev därigenom indirekt belyst. Matrummet, som förlades vid fönstret, kunde vid behov användas som ett separat sov- eller arbetsrum. Skjuddörrar användes ofta mellan kök och matplats för att vinna utrymme. Lägenheter om två rum och kök och större försågs ofta med en öppen spis. I slutet av 1930-talet var den öppna spisen i dessa lägenheter snarare regel än undantag.

Ljuset tillmättes stor betydelse. Fönstren lades ofta över hörn så att rum fick ljus från två håll. Ljusinfall, ljusföring och helhetsverkan studerades både i modell och med perspektivritningar.

Vid renovering

Kvalitén i byggnadernas interiörer är så god att minsta möjliga ingrepp bör göras vid renovering. I de flesta fall går det att kombinera äldre inredningar med de nya installationer som behövs. Utöver enklare underhållsarbeten är det i många fall nödvändigt att byta rörstammar. Det är viktigt att sådana åtgärder görs med största varsamhet så att lägenheternas planlösning, interiörer och detaljer bevaras.

Bygglov

Ändringar av planlösning, rör- och ventilationsdragning erfordrar bygglov.

KONSTRUKTIONER

Arkitektur och byggnadsteknisk utformningen förändrades och utvecklades under 1930-talet. Detta, tillsammans med att olika hustyper användes, gör att husens konstruktioner och stomme varierar.

TAKKONSTRUKTION

Lamellhusen byggdes med svensk takstol med dubbel hanbjälke och dubbla stödben och strävor, som vilar på remstycken i murkrön och på bjälklagets brandbotten. Vanligt cc-avstånd var 120 cm. Yttertak utfördes av träpanel och belades med skiffer (nedre Gärdet) eller enkupigt rött lertegel. Takfotens undersida utfördes med träpanel, som ofta bekläddes med koppar- eller galvaniserad plåt.

Punkthusen utfördes med sk uppstolpat tak - takreglar med stolpar, takpanel med tätskikt oftast av plåt med ventilerat utrymme under.

BJÄLKLAG

Vanligt var en kombination av stålbalkar och tunna armerade betongplattor. Balkarna upplades på yttervägg och bärande innerväggar/murpelare. Mellan balkarna lades tung fyllning (ofta koksaska). Golvet utfördes av spontade brädor på träreglar eller en tunn tretonngplatta (betong med sågspån) som underlag för parkett och linoleum. På vindsbjälklaget lades 5 cm överbetong. Bjälklagstjocklek 35 - 40 cm. De senare byggda husen har bjälklag med korsarmerade betongplattor.

VÄGGAR

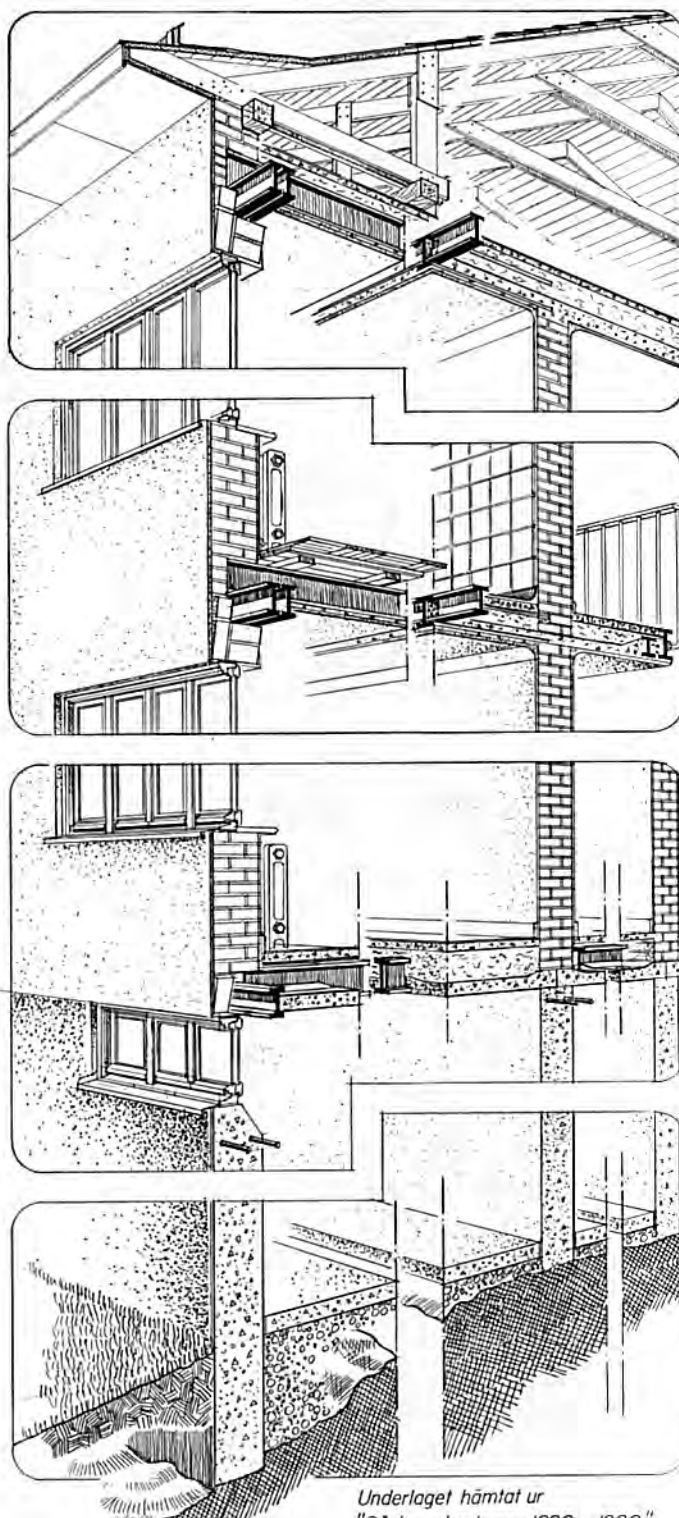
Ytterväggar murades vanligen med 1-stens lättmurtegel murat med kalkbruk. På övre Gärdet användes även betonghålstén. Bärande innerväggar utfördes till att börja med i tegel, i de senare husen utfördes de även i betong.

VALV ÖVER FÖNSTER

utfördes ofta av 1-stens tegel, raka med inmurade dragband. Över större fönster inmurades två stålbalkar ovanför valvet.

GRUNDLÄGGNING

Grundpelare och grundmurar utfördes av betong och nedfördes till berg, som pallsprängdes i lutande partier. Källarväggar är ofta av betong med invändig korkisolering.

Underlaget hämtat ur
"Så byggdes husen 1880 - 1980"

Bygglov

Ändring av byggnadens konstruktion, ventilation och/eller vatten- och avloppsanläggning fordrar som regel bygglov.

FÄRG OCH PUTS RÅD VID FASADRENOVERING

Fasadmaterial och ytstruktur har stor betydelse för färgupplevelsen. Vid renovering av fasaderna eftersträvas att Gärdets tidstypiska färgsättning, material och ytstruktur om möjligt bibehålls respektive återskapas.

RENOVERING AV FASADER

Övervägande delen av Gärdets byggnader hade ursprungligen slät kalkputs, avfärgad (målad) med kalkfärg. Riven genomfärgad kalkcementputs, så kallad ädelputs, förekom mest på övre Gärdets punkthus. Vid renovering av fasaden eftersträvas att bibehålla den gamla putsen. Ny puts bör väljas av samma typ som ursprunglig.

KALKPUTS

Orenoverad kalkputs i gott skick bör givetvis behållas vid renovering, lagas och målas med kalkfärg.

Vid nyputsning bör kalkputs med slät yta väljas. Putsen kan vara hydraulisk. Kalkputs målas antingen med kalkfärg blandad på platsen (målas 4 - 6 gånger) eller våtblandad dolomitförstärkt och fabriksgjord (målas 2 gånger).

RIVEN ÄDELPUTS

Riven ädelputs kan renoveras genom att den endast tvättas och lagas. Den behåller då sin ursprungliga materialverkan med glimmer i putsytan. Är lagningarna för många kan den målas med slät kalkcementfärg (ej sprutad stänkputs!).

Ny ädelputs bör ha samma rivna yta som den puts som knackats ner. Det är viktigt att den fuktas noga första tiden efter påslag och avrivning för att undvika krympsprickor.

RENOVERADE FASADER

Genom renoveringar under de senaste 20 åren har många av de värden som fanns hos de ursprungliga fasaderna förvanskats. Den släta putsytan har blivit grov, som grovt sandpapper. Denna yta har erhållits genom att fasaden sprutats med någon form av tunnputs eller färg. Tunnputsen kan bestå av kalkcement, så kallad stänkputs, den kan också bestå av akrylfärg med strukturmedel.

STÄNKPUTS

Stänkputs (utan plastinblandning) kan renoveras genom att ytan slipas och målas med slät dolomitförstärkt kalkfärg (våtblandad fabriksgjord kalkfärg). Det är viktigt att färgen målas (2 gånger) och inte åter sprutas. Det finns idag metoder att spruta en yta så att det med svårighet går att se att den är sprutad. Skillnaden består i hur den åldras. Den målade putsen klarar nedsmutsning bättre och får en levande och tidsriktig färgverkan.

PLASTMÅLADE ELLER HÄRDSTÄNKSPRUTADE FASADER

Plastmålade eller härdstänksprutade fasader kan renoveras genom att man på nytt målar någon typ av plastfärg eller helt knackar ner putsen och nyputsar.

BALKONGER

Ursprungliga balkongräcken och -fronter i gott skick rengöres, rostskyddsbehandlas och målas i tidstypisk färg. Balkongers undersida målas ljus. Vid byte till fronter med standardkulörer väljes en kulör som stämmer med områdets karaktär.

FÖNSTER

Ursprungliga snickerier bör behållas och målas med linoljefärg där de inte redan målats med en mer svårrenoverad alkydfärg. Linoljefärgen är lättare att underhålla och är bra för trävirket. Råkar man välja fel färgtyp kan ett bra fönster bli skadat på kort tid.

PLÅTAR

Målade fönsterbleck målas lika fönsterfärgen. Stuprör och fönsterbleck saluförs idag endast i vissa standardkulörer. Byts fönsterblecken ut, väljes kulör som liknar fönsterfärgen. Stuprör och fönsterbleck av koppar stämmer till varje färgsättning. Välj aldrig bruna stuprör där grönt eller grått ingår i en färgsättning. Stuprören inom ett kvarter kan gärna ha samma kulör.

TILLÄGGSISOLERING

Tilläggsisolering av en byggnads fasader medför förändringar av både utseende och detaljutformning. När det gäller 1930-talshusen på Gärdet med sitt strama formspråk, innebär en tilläggsisolering att byggnaden förvanskas, vilket strider mot bevarande- och riksintresset.

Vid renovering

Välj alltid färger som är tidstypiska och som ger Gärdet tillbaka den luftigt funktionalistiska särprägel. Var medveten om helheten vid val av färg. Ett litet ljust färgprov ger en starkare verkan när det målas på en hel fasad.

Bygglov

Ändring av kulör och fasadmaterial kräver bygglov.

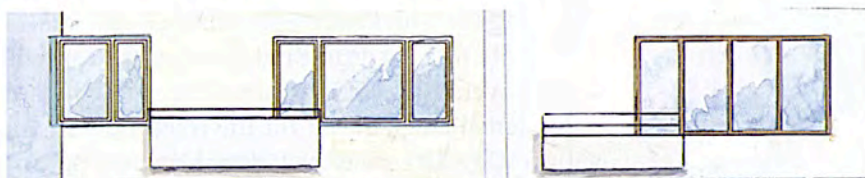
FÄRGSÄTTNING PÅ GÄRDET

Funktionalismens målsättning; ljus, luft och lätthet tar sig klart uttryck i val av färg och material. Ljusa, lätta kulörer och slätputs är typiskt för 1930-talet. Det är viktigt att färgsättningen på Gärdet bygger vidare på dessa traditioner.

Tessinparken: Husen har ljusa varma fasadfärger varierande mellan gråvitt, ljst beige och ockragult.

Balkonger är vanligen varmvita, ljst grågröna, ljst bruna eller ockra. Smidesräcken är svarta, gröna likt ärgad koppar eller har fasadens färg. Fönster är varmvita eller liknar balkongfärgen. De kan även vara mörkare, där fasad och balkonger har samma ljusa färg. Taken har skiffer, takfot och skorstenar är av plåt, mörkt grå eller blyertsgrå eller av koppar. Undersida takfot målas ljus.

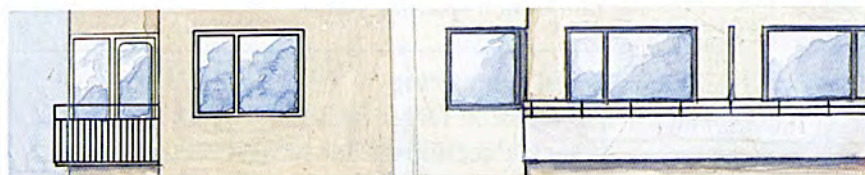
Askrikegatan: Husen utmed Askrikegatan har en mycket ljus och enhetlig färgsättning varierande mellan beige, gråvitt och varmvitt.

Balkongerna målas ofta lika fasaden. Smidesräcken och genombrutna räcken typ galler är vanligen ljusa. Fönstren kan likna balkongfärgen eller vara vita. De kan även vara mörka, där fasad och balkong har samma kulör. Taken och takuppbyggnaderna är klädda med plåt, mörkt grå eller blyertsgrå eller av koppar.

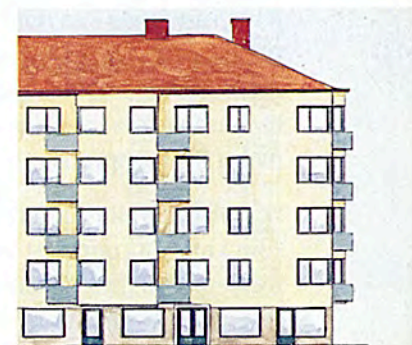
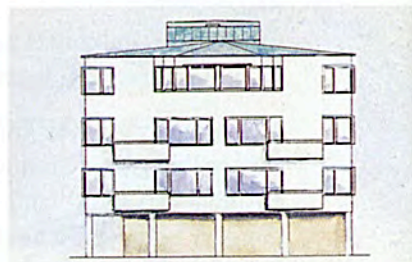
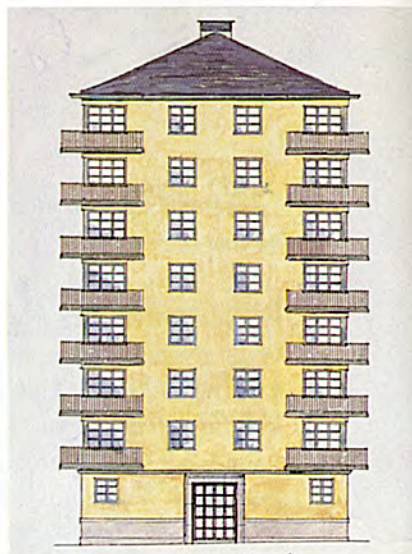
Brantingsgatan och Rindögatan: Här förekommer områdets färgrikaste hus. Här finns fasadfärger varierande mellan gulröda, gula, gulvita och djupt ockra. Husen på södra sidan av Brantingsgatan har ofta samma ljusa färgsättning, som husen kring Tessinparken.

Balkonger och fönster är vanligen ljusa, varmvita eller ljst grå. Även grågröna och blekt ockra balkonger och fönster förekommer. Taken har rött tegel. Takfot och skorstenar är av rödmålad plåt.

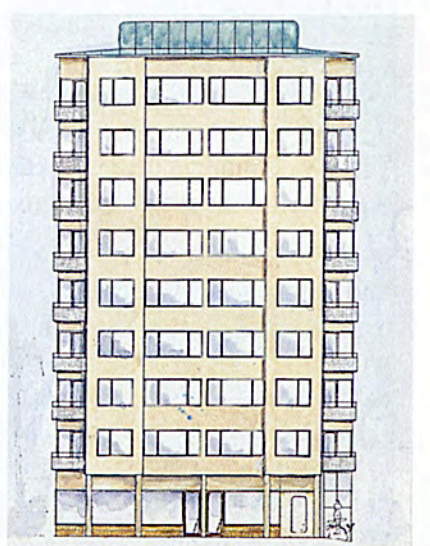
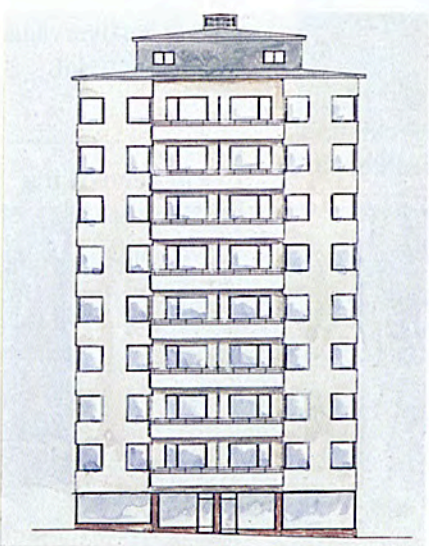
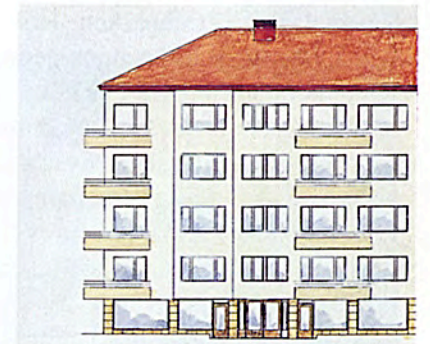
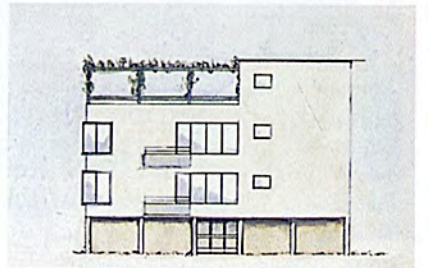
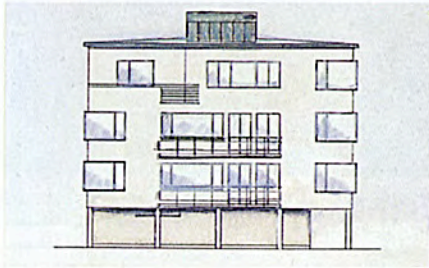
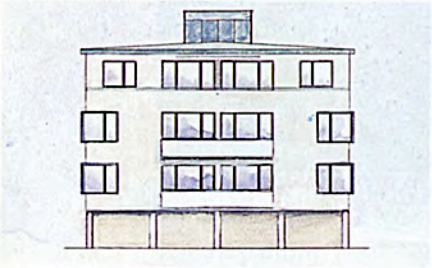
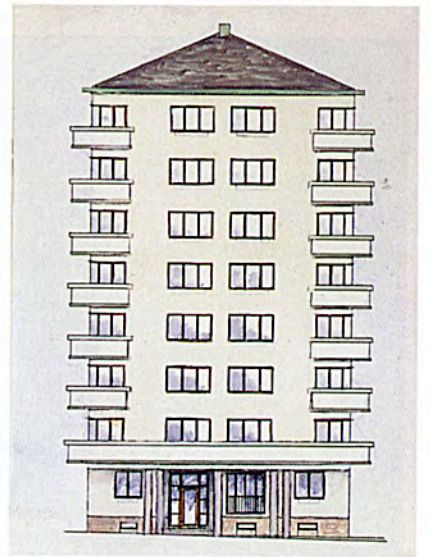
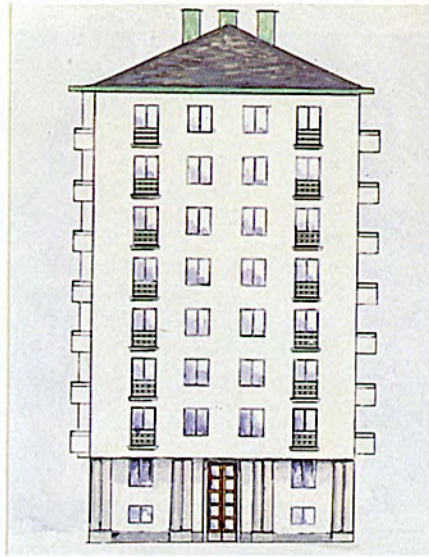
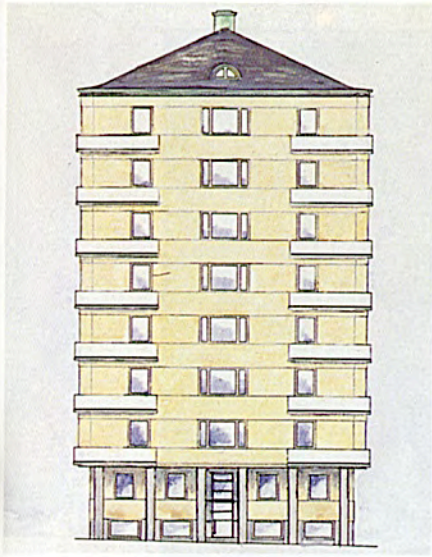

Övre Gärdet: Punkthusen på höjden har en ljst brungul färgskala. Putsen är ofta genomfärgad. Kulörerna är milda. De varierar mellan svalare ljusbrun, ljst gulbrun, gulbrun, blekt ockragul och gråbeige.

Balkonger och fönster är ofta varmvita eller ljst grå, men även mörkare fönster och blekt ockra balkonger förekommer. Smidesräcken är svarta eller ljusa lika fasaden. Taken och takuppbyggnaderna är av koppar eller mörkgrå plåt.

Uppmålningen illustrerar en generell princip för färgsättning av Gärdets byggnader, varför de enskilda husen på bilden ej alltid har sin speciella originalfärg.

TAK OCH VINDAR

Taken syns väl i det öppna stadslandskapet och har stor betydelse för hur området och husen upplevs.

TAK

NEDRE GÄRDET

Taken kring Tessinparken, Erik Dahlbergsgatan, och Värtavägen har genomgående valmade sadeltak med en lutning på 25 grader och var ursprungligen täckta med skiffer. De sammanhängande släta takfallen bröts endast av enstaka sotarluckor och på en del hus även av piskbalkonger. Skorstenar och ventilationshuvor målades mörka som skiffen. Den tunna takfoten kragar ut kraftigt och för att förstärka det tunna, nästan svävande intrycket målades takfotens undersida ljus, ofta i samma kulör som fasaden.

ASKRIKEGATAN

Den lägre bebyggelsen kring Askrikegatan har plana tak med en mindre uppbyggnad för hissmaskinrum. På en del hus finns också en piskbalkong. Taken och uppbyggnaderna kläddes med kopparkplåt eller mörkt grå eller blyertsgrå plåt.

BRANTINGSGATAN OCH RINDÖGATAN

Lamellhusen längs Brantingsgatan och Rindögatan har också valmade sadeltak med en lutning på 25 respektive 30 grader beroende på husbredd. Taken täcktes med rött enkupigt tegel. De släta takytorna bröts endast av skorstenar och ibland piskbalkonger. Plåt och plåtdetaljer målades röda. Även här kragar de tunna taken ut kraftigt och undersida takfot var oftast ljus.

PUNKTHUSEN PÅ GÄRDESHÖJDEN

De höga punkthusen på Gärdeshöjden gavs plana tak med en uppbyggnad som drogs in ca 3 meter

från fasadliv. Där förlades lägenhetskomplement, piskbalkong och hissmaskinrum. Taken och takuppbyggnaderna kläddes vanligen med plåt, som målades i mörkt grått eller svart. Det förekom även att tak kopparkläddes.

De områdesvis material- och färgmässigt enhetliga släta takfallen hos gärdesbebyggelsen ger en fin sammanhållande verkan och bidrar i stor utsträckning till områdets enhetliga karaktär.

Under senare år har ett stort antal skiffertak ersatts med annat material, ofta plåt. Detta ger ett annat intryck och visar tydligt hur viktigt det är att kvarvarande skiffertak bevaras. Bland husen med tegeltak har det övervägande flertalet kvar sitt ursprungliga takmaterial.

Vid renovering

Vid renovering och underhåll eftersträvas att bibehålla de släta takfallen med ursprungliga takmaterial. I de fall där det ursprungliga takmaterialet är utbytt är det vid framtida renoveringar lämpligt att byta tillbaka till ursprungsmaterialet. Det är också av stor vikt att befintliga piskbalkonger bibehåller sin ursprungliga utformning.

Bygglov

Ändring av takmaterial, skorstenar, ventilationskorstenar, takfönster eller andra förändringar på tak kräver som regel bygglov.

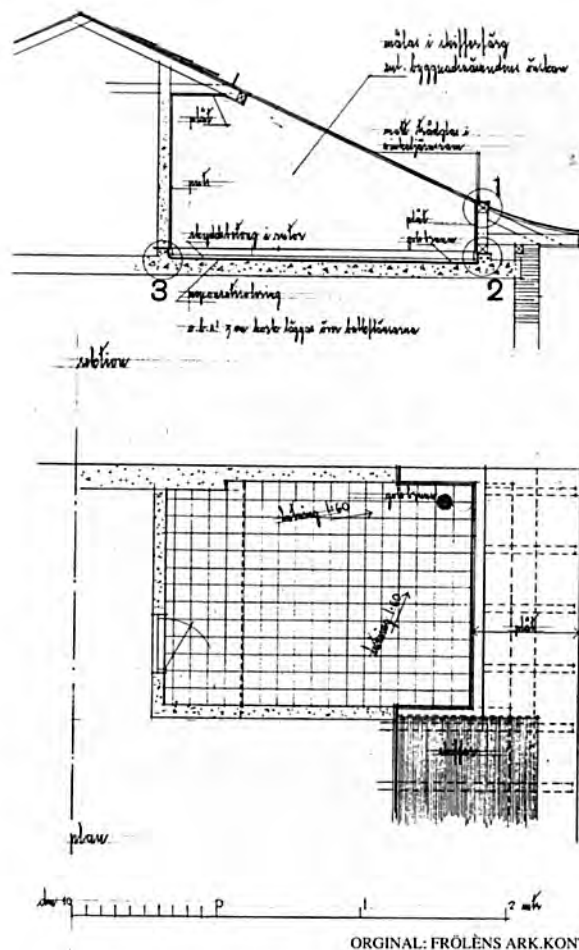

VINDAR

Vindsutrymmena användes för lägenhetsförråd, men också för tvättstugor med tillhörande tork-, stryk- och mangelrum. På vindarna till husen med sadeltak förlades ofta en piskbalkong inskuren i takfallet. Eventuella räcken hade råglas i en stomme av stålprofiler. Tvättstugor, stryk- och mangelrum förlades kring den i takfallet inskurna piskbalkongen för att kunna få dagsljus och vädringsmöjligheter. Hissmaskinrummen ryms inom takfallen i husen med sadeltak.

Takytorna är liksom fasaderna mycket känsliga för förändringar och ingrepp. Enstaka vindsinredningar har utförts på övre Gärdet. Dessa och ett flertal förslag till inredning av vindar har visat att det inte går att åstadkomma bra bostadsutrymmen under de flacka och låga sadeltaken. Att förse utrymmena med godtagbar dagsljusbelysning och samtidigt bibehålla de karakteristiska obrutna takytorna i stadsbilden är mycket svårt. Även små åtgärder, som förändringar kring piskaltaner, syns väl. Det har dessutom visat sig svårt att iordningställa de funktioner, som ursprungligen förlagts till vindarna, på något annat ställe i huset. Alla ytor i byggnaderna har en definierad användning och några "överytor" finns oftast inte.

Inredning av vind strider mot detaljplanerna och kan inte bedömas vara förenlig med deras syfte. Det är dessutom olämpligt med hänsyn till det kulturhistoriska, miljömässiga och arkitektoniska värdet och till helhetsmiljön.

Karaktäristiska valmade tak sedda från Tessinparken.

De släta takytorna är en viktig del av byggnadens arkitektur. Även små förändringar syns väl.

BALKONGER

Nedre Gärdet, balkong över hörn med "pinräd".

De nya idealen med luft och ljus påverkade volymgrupperingarna som blev friare än den traditionella stenstadens med sina slutna kvarter. Flertalet lägenheter försågs med balkong. Jämfört med 1920-talets arkitektur, där balkongerna huvudsakligen användes som enstaka inslag i fasadkompositionen, fick balkongerna på 1930-talet genom sin mångfald en ny och viktig del av fasadarkitekturen. Balkongerna utformades med stor omsorg och medvetenhet beträffande såväl placering som detaljutformning.

Balkongerna placerades ofta i anslutning till utskjutande fasadpartier eller vid hörn. Många hus har balkonger som löper runt hörn. Där det var möjligt förlades balkongerna sidförskjutna i förhållande till t ex vardagsrumsfönster för att inte ovanförliggande balkonger skulle avskärma för mycket av det infallande dagsljuset. Det förekommer balkonger både med rundade och rätvinkliga hörn.

Balkongerna på nedre Gärdet hade vanligen fronter med hela släta ljusst målade plåtar i kombination med en smäcker överliggare. Även smidesräcken förekom. De utfördes antingen som rakt spjalverk, "pinräd" eller med formgivet mönster. Längre upp på Gärdet blev utformningen friare. Här fanns också balkongfronter av plåt med fin sinusprofilering, liksom låga släta plåtar i kombination med 2-3 horisontella järn och även helt genomsiktliga fronter med rutat trådnät. Balkongfronterna når ofta

Övre Gärdet. Balkonger och burspråk har stor betydelse för husets arkitektur.

inte ner över balkongens betongplatta. Undersidan av plattan var slät och målades i ljus kulör. ofta i samma som fasadens, så även framkanten. På övre Gärdet var variationen på balkonger, deras fronter, storlek och utformning stor. Balkongerna bidrog till att ge byggnaden dess identitet.

Balkongernas utformning har, liksom fönstrens, stor betydelse för den arkitektoniska upplevelsen, för stadsbilden och för det kulturhistoriska värdet.

Balkongen förmedlar på ett fint sätt kontakten mellan ute och inne.

Vissa balkongplattor kan av hållfasthetsskäl behöva repareras eller bytas ut. Innan åtgärd bestäms bör man undersöka och besiktiga ett flertal balkonger och alltid göra karbonatiseringsprov för att ta reda på hur skyddande betongen är för armeringsjärnen. Om betongen måste bytas ut är det viktigt att plattorna får behålla sin ursprungliga utformning och tjocklek. När betongen torkat målas undersida och framkant i lämplig ljus kulör.

I de fall där balkongräcket ur säkerhetssynpunkt inte är tillräckligt högt är det i regel möjligt att komplettera den ursprungliga balkongen med en extra överliggerare. Är balkongfronten klättringsbar kan den på insidan kompletteras med fint trådnät, skivor av härdat glas eller hårda klarplastskivor.

Är det inte möjligt att underhålla/återanvända befintliga balkongfronter bör nya fronter utformas på ett sådant sätt att de så nära som möjligt ansluter till ursprunglig detaljutformning och utseende. De standardbalkonger med aluminiumprofiler som ofta används, har så grova dimensioner, annorlunda profiler och infästningar att de avsevärt avviker från de ursprungliga räckenas utformning och kraftigt förändrar husets karaktär. Sådana kan därför i detta sammanhang inte användas.

Under senare år har många balkonger bytts ut. De har i flera fall försetts med fronter med en profiletering som är främmande för den traditionella bebyggelsen på Gärdet. Om sedan balkongfrontens höjd och läge i förhållande till balkongplattan förändras, får balkongen också helt andra proportioner än de ursprungliga. Där sådana byten skett bör vid nästa renovering väljas balkongfronter respektive räcken med för Gärdet tidstypisk utformning. Ursprungliga detaljritningar och gamla fotografier kan visa balkongernas karaktäristika.

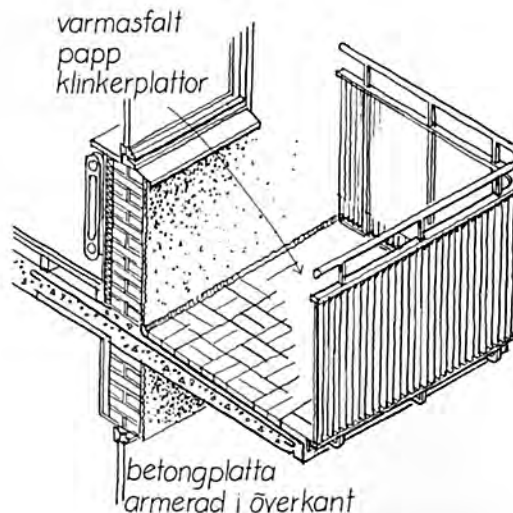
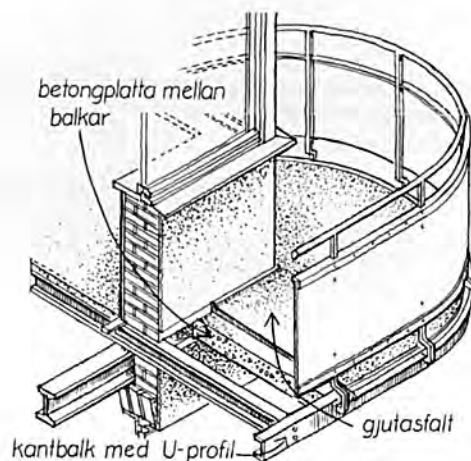
Inglasning av Gärdets balkonger innebär kraftiga förändringar av byggnadernas arkitektur. Det innebär förvanskning av det kulturhistoriska värdet och strider mot bevarande- och riksintresset.

Vid renovering

Behåll och reparera ursprungliga balkonger så långt möjligt. Vid byte utforma fronter, räcken och balkongplatta så lika ursprunglig utformning som möjligt.

Bygglov

Ändringar av balkongfronter, -räcken och utbyte av balkongplattor eller ändring av dess konstruktion kräver normalt bygglov.

Låt runda hörn vara runda och vinkelräta hörn räta.

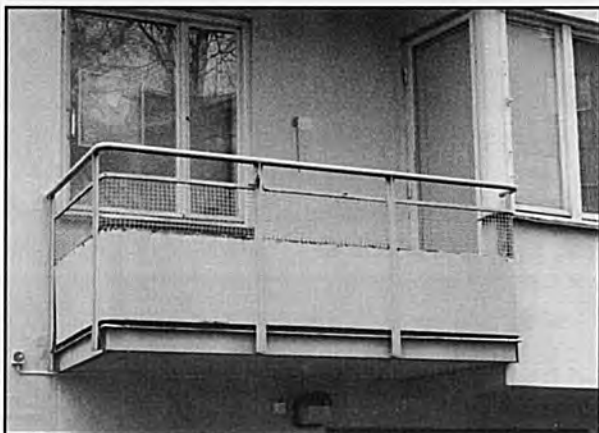
Balkongernas olika utformning är en viktig del av byggnaden och bidrar till områdets rika, varierade arkitektur.

Tessinparken

Askrikegatan

Gärdeshöjden

Brantingsgatan

Sommartid försågs balkonger och fönster genom fastighetsägarens försorg med markiser. Det var samma färg på husets alla markiser. De kulörer som förekom var grönt, blått eller tegelrött. Denna färgprakt återkom år efter år ända till en bit in på 1960-talet. Äldre foto.

FÖNSTER

Balkonger och fönster över hörn accentuerar gavlarnas utformning på ett karaktäristiskt sätt .

I Gärdesbebyggelsen förekom flera olika typer av fönster; från typiska 1920-talsklassicistiska fönster till rent funktionalistiska. Samtliga fönster gjordes dock inåtgående, kopplade och tillverkade av trä. Glaset från denna tid maskintillverkades, vilket gjorde det möjligt att tillverka betydligt större glasytor än tidigare till rimliga kostnader.

På nedre Gärdet utformades fönstren vanligen med två eller flera sidohängda lufter utan spröjs. Sådana fönster har ibland komponerats med fyra eller fler sammanhängande lufter till markanta glaspartier på gavlar eller andra framträdande fasadpartier. Det förekommer också fönster över hörn, gärna i kombination med balkonger. På några av de tidigast uppförda husen närmare Valhallavägen finns den typ av tvåluftsfönster, där vardera bågen har två spröjsar och tre nästan kvadratiska rutor, som var vanligt förekommande på 1920-talet. Längre upp på Gärdet finns modernare 1930-talsfönster med olika former av stora enluftsfönster, ibland kombinerade med sido- eller överruta och i enstaka fall pivåhängda.

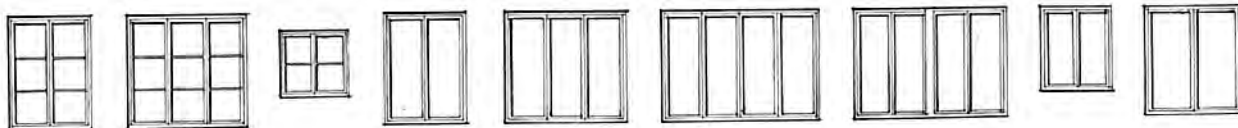
Fönstrens utformning och färgsättning har en avgörande betydelse för husets arkitektoniska karaktär

och påverkar därmed helheten i stadsbilden. Fönstren placerades såväl på jämna avstånd som rytmiskt grupperade. Utformningen avspeglade funktionen bakom. På fasaden kan avläsas var tex vardagsrum och kök är belägna. Fönstren saknade oftast omfattningar och drogs endast in någon centimeter från fasadliv. Glasytorna samspelar med omgivande putsytor och balkonger.

Fönstren upprepas i stort antal och utgör en betydande del av fasadytan, vilket gör att även små förändringar av detaljer får en stor betydelse både för den enskilda byggnaden och för stadsbilden.

Färgsättningen av fönstersnickerier samspelade på olika sätt med fasadfärgerna. Fönsterfärgen var vanligen varmvit, ljusare än fasad och balkonger. Fönster och balkong kunde också ha samma kulör. Fönster i samma kulör som fasaden förekom, liksom kulörer mörkare än fasaden. Vanliga kulörer var varmvit, blekt ockra, ockra, ljust brun, ljust gröngrå, grå och grön. Källarfönster var vanligen neutralt grå.

De ursprungliga fönstren var oftast av bra kvalitet. Virket var noga utvalt och hämtades från träd, som

vuxit långsamt och fått en betydligt tätare träådring än dagens virke. Den höga kvaliteten på virket gjorde det möjligt att tillverka fönster med smäckra något profilerade snickerier.

Då fönster skall åtgärdas vid periodiskt underhåll eller ombyggnad kan valet stå mellan underhåll, reparation, komplettering eller utbyte. Det bör alltid övervägas om det går att bevara de ursprungliga fönstren, antingen med enbart underhållsåtgärder eller genom komplettering i någon form. Undersök fönstren på olika ställen på huset och gör en noggrann bedömning. Dåligt underhållna fönster behöver inte medföra ett byte till nya. Det går ofta att reparera och laga både karmar och bågar.

Genom ett omsorgsfullt tillvägagångssätt från besiktning över åtgärdsbeskrivning till genomförande går det i flertalet fall att bevara befintliga fönster med ökad prestanda och lägre underhållsbehov i framtiden.

Om det trots allt blir nödvändigt att byta fönster måste stor omsorg läggas ned på utformningen. Detaljer lika de ursprungliga väljes.

Utvändig plåt- eller plastbeklädnad eller tilläggsruutor är här olämpligt, då det förändrar byggnadernas karaktär, vilket strider mot bevarandet av det kulturhistoriska och arkitektoniska värdet.

Instickskarmar påverkar avsevärt fasadens utseende genom att snickeribredderna ofta ökar kraftigt. Ljusinfallet i innanförhängande rum blir dessutom påtagligt mindre. Instickskarmar bör därför inte användas.

Vid renovering

Behåll och reparera befintliga fönster, så långt möjligt. Vid byte använd fönster med bågar och karmar i samma utförande, dvs i samma material, dimensioner, indelning, antal lufter, profilering och hängning som ursprungsfönstret. Fönstret skall vara placerat i samma läge i fasaden som tidigare.

Bygglov

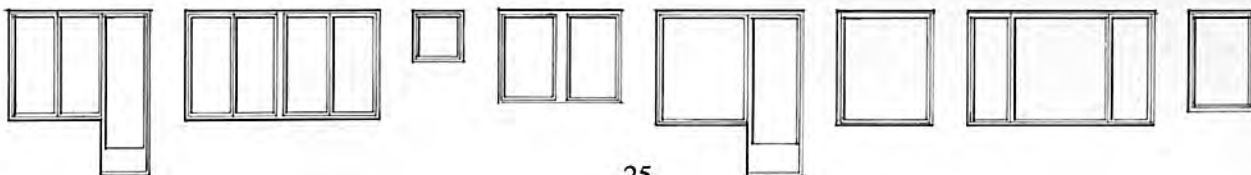
Ändring av fönsters utformning och fönsterbyten är åtgärder som avsevärt påverkar byggnadens utseende och därför oftast kräver bygglov.

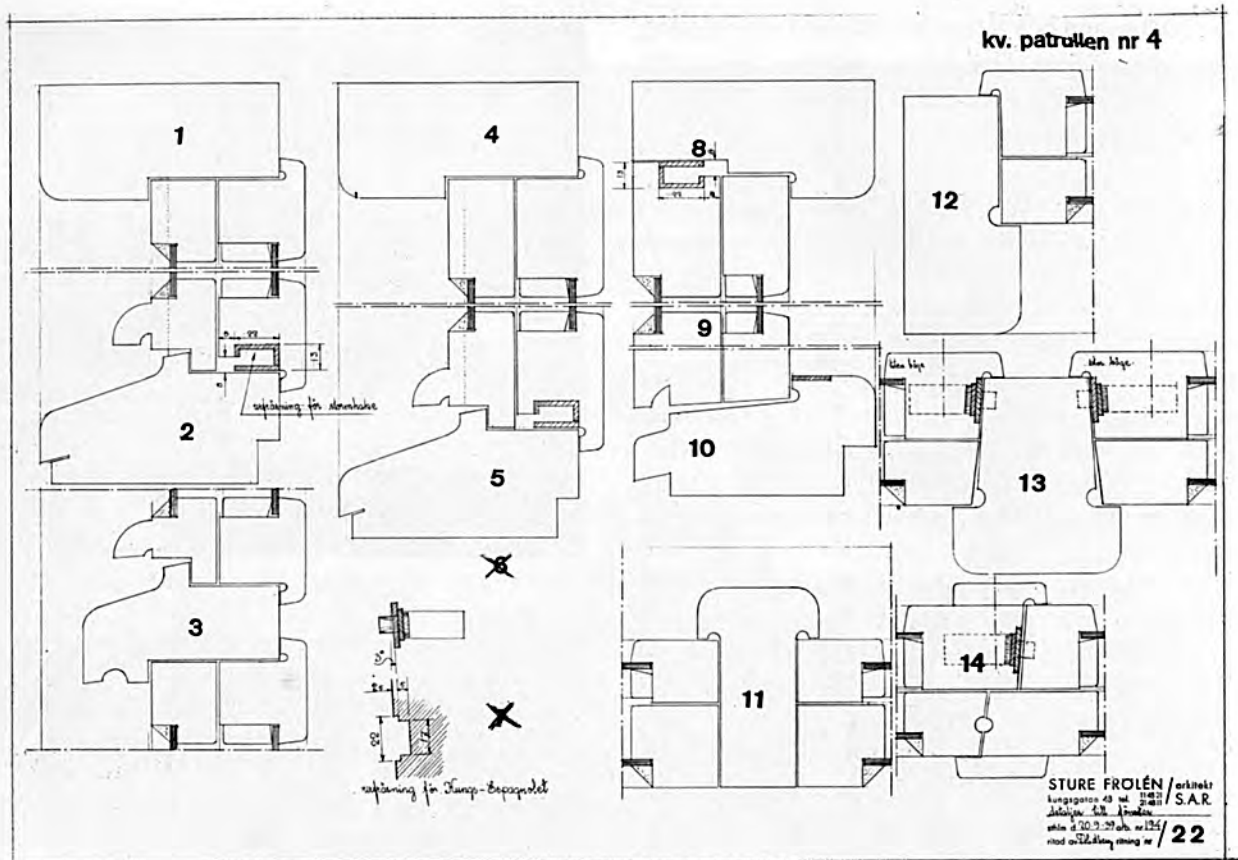
Fönsterparti i burspråk, rundat över hörn.

Utskjutande fönster över hörn ger fina utblickar.

Glasytans storlek och bredd avgjorde bågens dimension.

SOPHANTERING

I många fastigheter är sopusrymmena små och hämtningsvägen otillfredsställande. Sophantering- en bör ses över i samband med att en lokal blir ledig eller när fastigheten renoveras/upprustas. Utrym- men i botten- och suterrängvåningen bör användas. Lösningar, som innebär att trapphusets utgång till gård byggs igen, är olämpliga.

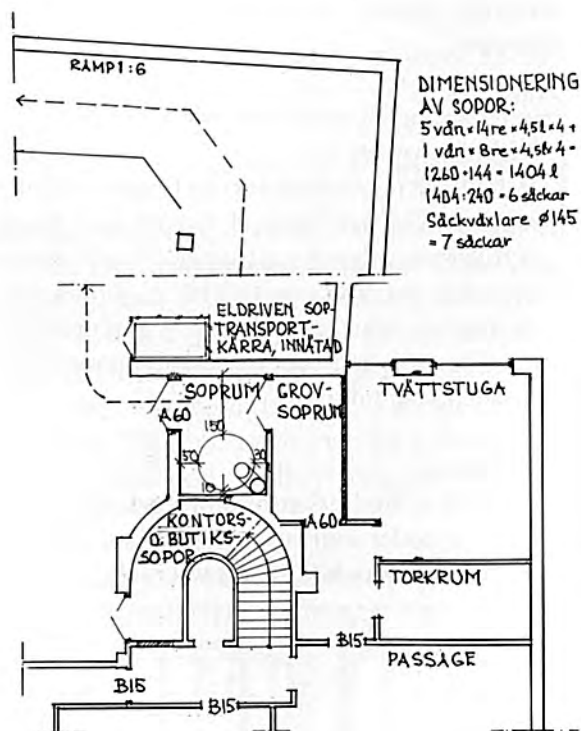
Byggnadsnämnden kan föreskriva att godtagbar sophantering ska ordnas.

Bygglov
Ändring av eller nytt utrymme för sophante- ring kräver som regel bygglov.

PLAN- OCH BYGGLAGEN (PBL)
17 kap

Särskilda krav på befintliga byggnader

20§ 3 st. Till byggnader som har uppförts före den 1 juli 1977 eller för vilka byggnadslov har beviljats före nämnda dag skall höra sådana anordningar som skäligen kan fordras för att åstadkomma godtagbara arbetsförhållanden för dem som hämtar avfall från byggnaden.

BOTTEN- OCH SOCKELVÅNINGAR

ENTRÉPARTIER

Entréerna studerades väl, var påkostade, markerade och omsorgsfullt utformade. De första husen utfördes ofta med entrépartier av trä och glas. I de senare uppförda husen var glaspartiernas bärverk vanligen av rostfritt stål eller metall. Skulpterade omfattningar och skärmtak förekom och några portar fick konstnärlig utsmyckning i smide eller trä. Det är viktigt för byggnadens hela karaktär att bibehålla entrépartiernas ursprungliga utförande.

TRAPPHUS OCH TRAPPHALLAR

Ljus och öppenhet betyder mycket för entréhallar och trapphus. Således förlades dessa vanligen vid fasad och dagsljusbelystes ofta via vertikalt sammanhängande glaspartier. Detta ger också natteffekt när trapphusen är upplysta. Entréhall och trappor är belagda med sten eller marmor. Entrén är ofta försedd med tidstypiska målningar och reliefer på väggar och ibland även i tak. Det är värdefullt att dessa dekorationer bibehålles och renoveras varmsamt.

Hisschakt förlades ofta i trappspindel eller vid invändigt ljusschakt och inkläddes med glas eller nät för att släppa genom ljuset. Det är viktigt att trapphusets öppenhet bevaras och inte byggs igen.

SUTERRÄNGVÅNINGAR

Husens suterrängvåningar inrymmer ofta lokaler för butiker och andra verksamheter. Fönster- och dörrpartierna utformning skiljer sig från bostädernas och de har stor betydelse för bottenvåningarnas arkitektur. Det är viktigt att fönster- och dörrpartierna utformning, material och detaljer bibehålles, även när lokalens användning förändras. Socklarna utfördes till övervägande del av natursten: granit, skiffer eller ekebergsmarmor. Även socklar av naturfärgade oglaserade klinkerplattor förekom. Puttsade socklar målades varmt grå.

Vid renovering

Om det inte är möjligt att underhålla eller renovera de befintliga portarna, fönsterpartierna eller glas- och nätväggar runt hisschakt, utformas de nya likt de befintliga, både vad avser detaljutformning och material.

Bygglov

Ändring av entréer, hisschakt, fönster- och dörrpartier erfordrar som regel bygglov.

Varje entré har sin egen karaktär.

Ljuset strilar in i trapphus och trapphall.

Bottenvåningarnas utformning är en del av byggnaden och dess arkitektur.

PARK, GÅRDAR OCH GATURUM

Som centralt motiv i Gärdesstaden fungerar den i nord-sydlig riktning perspektiviskt anlagda parken med sina stora gräsytor, dammar, planteringar och alléer. Mellan husen ligger öppna grönskande gårdar och vid tvärgatorna finns trädplanterade förgårdar. Gärdet är ett av de första områdena i Sverige där "hus i park" genomfördes.

I planbeskrivningen från år 1930 står att läsa:

"...genom att dessa högre byggnadslängor förlagts med sina kortsidor mot parkområdet, på så sätt att mellanvarande, för planteringar avsedda gårdsytor verkar sammanhörande med parken, avses nämligen att ifrågakommande byggnadslängor skola giva intryck av att vara förlagda i ett större sammanhängande parkområde."

TESSINPARKEN

Parken har i sin södra del en symmetrisk uppbyggnad med en komposition av pyramidekar, låga syrenhäckar och rosenrabatter. Parken inramas längs Hedinsgatan och De Geersgatan av kastanjealléer. I jämnhöjd med Storskärsgatan ligger, som en central punkt i parken, en fontän. Genom sin axiella uppläggning kom den på 1930-talet att lanseras som ett "Versailles för folket".

Längre mot norr får parken en friare utformning. Med gräs- och lekytor, kullar, plaskdamm och frilagda klippor och hållar samt dungar av ask och ek ska denna del föra tankarna till skärgårdsland-

skapet. Leksulpturer har skapats av konstnären Egon Möller-Nielsen.

Låga järnstaket användes genomgående i området både för att inrama parkanläggningen i Tessinparken och för att avgränsa planteringar och bostadsgårdar. Vanligt var också stolpar av granit för att markera ingången till "gården", den mer privata delen av parken mellan de parallella husraderna.

Norra delen av Tessinparken skapades för att tillsammans med blivande Olaus Petriskolan och dess grönområde (som ansågs tillhöra parken) bilda ett tvärgående parkstråk, som skulle förbinda Norra Djurgården med Ladugårdsgärdet och Djurgården. Här förlades tidigt en parklek och en bollplan. På vintern spolades här både skridskobana och en bana för slänggunga. Här planterades alm, lind, hägg och björk.

De låga husen vid Askrikegatan avslutar tillsammans med husen på Gärdeshöjden på ett medvetet sätt parkrummet mot norr.

T-baneuppgångarna och bron över Valhallavägen, som tillkom på 70-talet har på ett mindre lyckat sätt trängt in i parken. Ingrepp av detta slag strider mot riksintresset och områdets stora miljö- och kulturvärde.

ESPLANADEN

Erik Dahlbergsgatan byggdes som stadsdelens högklassiga esplanad och ingick i det nord-sydliga stråket från Norra Djurgården till Djurgårdsbron. Lindallén i gatans mitt var ett skyddat gång- och cykelstråk. Under 1950-talet gick här en spårvägslinje, som lades ned vid högertrafikomläggningen. Södra delen av allén används idag för biluppställning. Det är önskvärt att asfalten mellan lindarna av utseendeskäl, men främst för trädens skull ersätts med genomsläppligt ytmaterial, som gatsten eller grus. Cykelväg skulle då kunna markeras i mitten. Från Blanchegatan och norrut har allén oxlar med ridväg i mitten.

Gång- och ridväg på Eriks Dahlbergsgatans norra del är kantad med oxlar,

GATOR

Tvärgatorna till Tessinparken planerades också som en del av parkområdet. Genom att träd och buskar planterades på förgårdarna kom även gatorna att ligga i den grönskande parken. Gatorna har olika identitet med hjälp av olika karaktärsträd, t ex Strindbergsgatan med lindar och Storskärsgatan med björkar. Brantingsgatan har på samma sätt blivit en grön gata.

Många gator var ursprungligen stensatta med gatsten. Några av gatorna har fortfarande kvar denna beläggning. Det är önskvärt att gatstenen får vara kvar och om möjligt även återställs.

Gaturummets träd, planteringar och gräsmattor skapar parkkaraktär.

GÄRDESHÖJDEN

Uppe på Gärdeshöjden byggdes punkthusen helt fritt i "naturen" omgivna av ljus, luft och grönska. Här finns ingen synlig gräns mellan tomtmark och park. Den skogsklädda höjdens naturliga förutsättningar har skickligt tagits till vara vid placering och utformning av husen. Höjden har stora uppvuxna barr- och lövträd, som en och björk med inslag av lärk och tall. Här finns buskage av fläder, nypon och lönn och grässlänter med slingrande parkvägar.

Naturmarken är sparad mellan husen på Gärdeshöjden.

GÅRDAR

Kvartersmarken utformades som en "privat" del av parken, en för kvarteret gemensam gård med planteringar, träd, buskar och lekplatser. Många gårdar hade en damm, ibland även med springbrunn. Gångarna belades ofta med kalksten, skiffer, sattes med gatsten eller grusades. Gångarna längs husen skulle även kunna användas vid brandutrymning. Cykelställ fanns ofta intill entrén. Pil och poppel var vanliga träd och syren, forsythia, schersmin och rosor vanliga busksorter.

Utformningen av gårdarna blev mot slutet av 1930-talet allt friare. Punkthusen på Gärdeshöjden ligger helt fritt på den skogsklädda höjden.

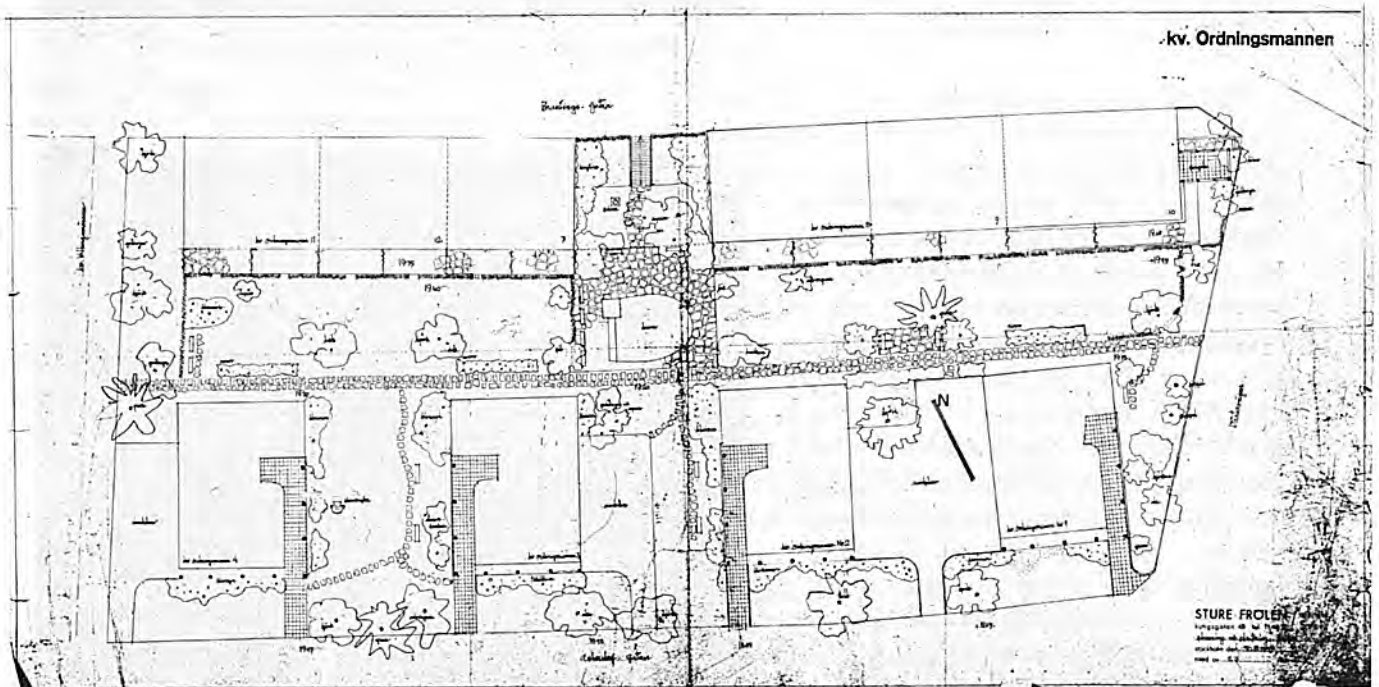
Gård med damm och lekplats mellan Askrikegatan och Brantingsgatan. Äldre foto.

Gårdarna var planerade att användas gemensamt av husens invånare och sköttes ofta av en trädgårdsmästare. Genom köpekontrakten intecknades servitut rörande gårdens skötsel för samtliga fastigheter enligt följande:

"Å den försålda tomten lägges det servitut till förmån för övriga tomter i kvarteret att det till tomten hörande gårdsutrymmet - varmed här förstås tomtmark, varå enligt gällande byggnadsbestämmelser byggnad ej må uppföras - skall jämte övriga gårdsutrymmen i kvarteret anordnas och begagnas såsom gemensam gård för kvarterets samtliga tomter, och att ägaren av försålda tomten i följd härav skall vara förhindrad att anbringa eller påfordra stängsel för avskiljande av hans gård från de övrigas eller att å den förra anordna plats för sopor eller upplag av något slag, allenast med det undantag, att vid byggnad, ombyggnad eller reparation å tomten dess gårdsutrymme må användas för byggnadsställningar, upplag och andra anordningar, som äro erforderliga för nämnda byggnads- eller reparationsarbete."

Många av gårdarna är alltjämt hyggligt skötta och har behållit mycket av den ursprungliga upplägningen, men flera lekplatser, sandlådor och plaskdammar har försvunnit eller lagts igen.

På någon gård finns idag uppställningsplatser för bilar. Detta strider mot de ursprungliga intentionerna och även mot de servitutsavtal och skötselavtal, som gäller för kvarteren.

SKÖTSEL AV PARKER OCH GÅRDAR

Underhåll och skötsel bör ske på ett sådant sätt att de ursprungliga intentionerna bevaras. Växtlighetens ålder kräver en del förnyingsarbeten. Eventuell beskärning av träd ska utföras så att deras karaktär bibehålls. Nya träd kan behöva planteras i anslutning till de gamla, så att en avväxling kan ske så obemärkt som möjligt.

Rabatter, dammar och lekplatser var viktiga delar av de gemensamma gårdarna. En målsättning bör vara att gårdarna underhålls så att de ursprungliga kvalitéerna tillvaratas. Där gångarna på grund av skador behöver sättas om bör ursprungliga material, som kalksten och smågatsten återanvändas och om det behövs kompletteras.

Parkeringsplatser och tillbyggnader på gård är olämpligt med hänsyn till det kulturhistoriska, miljömässiga och arkitektoniska värdet och till hälmiljön. Det kan inte bedömas vara förenligt med detaljplanen eller dess syfte.

Parker, gator, gårdar och grönområden ska skötas så att områdets ursprungliga kvaliteter tillvaratas och dess tidstypiska uppbyggnad bevaras.

Serveringen i Tessinparken.

Höga pyramidpopplar ger gården en speciell karaktär.

"Skärgårdslandskapet" i norra Tessinparken är en uppskattad oas.

SAMMANFATTADE RIKTLINJER

MÅL

**Bevara områdets ursprungliga särart och miljö.
Det gäller både området som helhet och dess byggnader.**

Gärdets byggnader är idag 50 - 60 år gamla och många står inför beslut om underhåll, reparation och modernisering. Det är viktigt att dessa åtgärder utföres så att byggnadernas och områdets ursprungliga kvalitéer och särart bibehålls och tas till vara.

Avsaknaden av dekor på funktionalismens byggnader gör dem känsliga att hantera vid renovering/ombyggnad. Enkelheten gör att de enskilda detaljernas utformning får en ökad betydelse.

Genom en förändring av detaljen, förändras arkitekturen. Tilläggsisoleringar, nya balkongräcken, veckade och högre än förut eller nya

takfönster eller takkupor är sådana förändringar som, med de få karakteristika husen har, förvanskar arkitekturen.

I detta område är det särskilt tydligt att det är helheten som är viktig. Parken, grönskan, husen, färgsättningen och detaljerna, allt samspelar.

Före en renovering är det värdefullt att redan på ett tidigt stadium kontakta stadsbyggnadskontoret och stadsmuséet för att gå igenom de speciella förhållanden, som gäller för fastigheten. Det är här möjligt att få råd och anvisningar beträffande tänkta förändringar.

Vid renovering

Varje upprustningsåtgärd skall vara mycket varsam och i detalj utformad som den ursprungliga. Större förändringar, som t ex tilläggsisoleringar, vindsinredningar etc, ska man avstå ifrån.

Där det vid tidigare renoveringar och underhåll använts för området främmande material och utförande, ska vid nästa renovering eftersträvas att återställa den ursprungliga karaktären.

Bygglov

Förändringar av byggnadens utseende, kulör, planlösning, konstruktion, vatten- och avloppsledningar, ventilation odyl erfordrar oftast bygglov. För tillbyggnader och parkeringsplatser krävs bygglov .